

pirické poznanie by malo súčasne viesť k rozvoju teórie a metodológie. Takto sa postupne vytvára pojmový aparát, kategoriálny systém, ktorý umožňuje opisovať rôzne stupne všeobecnosti, analyzovať jednotlivé elementy sociálnej štruktúry a ich funkcie v sociálnom dianí, odhaľovať kauzálne súvislosti vo vnútri sociálnych procesov. V tejto súvislosti vyslovujú autori požiadavku zovšeobecnenia empirických údajov na určitom stupni v tzv. teórii stredného dosahu, ale v inom význame, než je tento termín používaný z buržoáznej sociológie. Mali by skúmať určitý prvok sociálneho celku socialistickej spoločnosti, ako napríklad rodinu, mládež, priemyselný podnik, armádu atď. V záverečnej fáze sociologického poznania môže k hlbšiemu pochopeniu spoločenských procesov a zákonitostí pr viesť jedine analýza v rovine makroprocesov, všeobecnej sociológie a historického materializmu.

Recenzovaná publikácia v svojom obsahu odráža ideologický a teoretický zápas v našich spoločenských vedách s osobitným zreteľom na problematiku marxistickej sociológie pri prekonávaní následkov krízového obdobia. Je dôkazom aktívnej účasti autorov v tomto procese v rokoch 1970–74. Analýza jednotlivých otázok prekračuje rovinu teoretického uvažovania a dáva návod k praktickej činnosti. Uspokojí nielen odborných záujemcov, ale aj širší okruh čitateľov.

Adam Helík

Problémy sociálneho plánovania v podniku

Pod týmto názvom vyšiel na počátku roku 1976 ďalší zborník Vedeckovýskumného ústavu komplexných sociálnych výskumů (NIKSI), ktorý je súčasťou Leningradské štátni univerzity A. A. Ždanova, nositeľa Leninova rádu. Rozmnožuje edičnú řadu Vydavatelství Leningradské univerzity *Člověk a společnost*.

Ústav komplexných sociálnych výskumů je znám v celém Sovětském svazu a také ve všech socialistických zemích. Jeho ředitel prof. Paškov, dále prof. Kerimov (dnes pracuje v Akademii společenských věd ÚV KSSS v Moskvě a stál v čele autorského týmu, který připravil dosud nejznámější metodiku plánování sociálního rozvoje kolektivů pracujících, přeloženou i v ČSSR a vydanou v nakladatelství Práce v roce 1973), a prof. Polozov (vedoucí ekonomického oddělení tohoto Ústavu) jsou dnes uznávanými autoritami nejen na všech teoretických pracovištích v socialistických zemích, ale také v tisících podnicích, které již plány sociálního rozvoje zkoušejí v praxi.

V úvodu autoři zborníku V. R. Polozov a A. D. Podrez upozorňují na to, že v současné době se sociální výzkumy ve stále větší míře stávají faktorem rozvoje společenských věd i praxe národohospodářského plánování. Zvláštního významu nabývají výzkumy technického a ekonomického rozvoje a jejich vlivu na postavení člověka ve sféře společenské

výroby a na změnu jeho role a funkce ve společnosti.

Vědeckotechnická revoluce zákonitě vyvolává hluboké změny ve struktuře i funkcích průmyslových podniků, jež se tak stávají centry aktivních sociálně ekonomických procesů. „Právě prostřednictvím výrobních kolektivů pracující vstupují do systému společenských vztahů, stávají se účastníky vytváření materiálních i duchovních hodnot společnosti“ (str. 3). Proto se také Ústav zabývá nyní zejména problémem sociálního rozvoje výrobních kolektivů.

Tato orientace byla již ostatně nastoupena v r. 1962, kdy při katedře politické ekonomie ekonomické fakulty Leningradské univerzity byla zřízena laboratoř orientovaná zejména na studium sociálně ekonomických změn ve struktuře dělnické třídy a v charakteru práce v období vědeckotechnické revoluce.

V letech 1963–64 se laboratoř již podílela na rozpracování oddělu generálního plánu rozvoje Leningradu, zejména části o profesionální struktuře dělnické třídy. V roce 1965 přistoupili pracovníci laboratoře k teoretickým i metodologickým pracím na koncepci sociálního plánování kolektivů průmyslových podniků. Výrazným rysem jejich koncepce byl od prvé chvíle komplexní přístup, a tedy i propojení práce se sociálně psychologickou a sociologickou laboratoří na filozofické fakultě univerzity. Právě z těchto tří laboratoř se v roce 1963 vytvořil Vedeckovýskumný ústav komplexních sociálních výskumů, jehož hlavním cílem bylo vytvořit metodologii sociálního plánování. V roce 1966 delegace leningradských komunistů informovala XXIII. sjezd KSSS o prvních reálných úspěších plánu sociálního rozvoje ve sdružení Svetlana, který byl teoreticky i prakticky připraven ústavem, a podala i návrh na širší aplikaci navržené metodiky v hospodářské praxi Sovětského svazu. Návrh byl přijat. V roce 1968 doporučilo presidium Vsesvazové odborové rady ústředním odborovým svazům, aby zobečnily zkušenosti leningradských podniků. V této souvislosti byla vypracována již vzpomenutá leningradská metodika, která byla později přeložena i v dalších socialistických zemích. XXIV. sjezd KSSS v roce 1971 vyslovil ve zprávě ÚV KSSS plnou podporu praxi plánování sociálního rozvoje v sovětských podnicích.

Laboratoř seznámila se svými výsledky i širokou veřejnost v Sovětském svazu a také na *Výstavě stálých úspěchů národního hospodářství SSSR* (VDCHN) v Moskvě. Zde byla instalována expozice *Zkušenosti plánování sociálního rozvoje výrobních kolektivů Leningradu a leningradské oblasti* v roce 1970. V jejím rámci se konala celá řada lekcí a seminářů, vědeckých diskusí i výměny praktických zkušeností, takže se vlastně stala všesvazovým seminářem, na němž se pracovníci společenských věd i hospodářské praxe kvalifikovaně radili o možnosti experimentovat v této nové obtížné oblasti. Po roce 1970 se laboratoř

orientovala na výzkumy ekonomického a sociálního rozvoje administrativních rajonů Leningradu. V současné době se rozpracovávají teoretické a metodologické otázky řízení sociálních procesů, jejichž význam byl zdůrazněn v mnoha stranických usneseních.

Ústav má systematické pracovní styky s Gosplanem, Vsesvazovou odborovou radou, Výzkumným ústavem práce, Ekonomickým ústavem Akademie věd, četnými univerzitami a podniky, a to i ve východní Sibiři, Střední Asii, Moldavii atd. Velmi činnorodé jsou i pracovní styky s institucemi v Bulharsku, NDR a ČSSR.

Jaký je současný hlavní směr práce ústavu? Pracovníci rozpracovávají téma *ekonomická a sociální efektivnost sociálního plánování* a speciální otázky teritoriálního i odvětvového plánování ekonomického i sociálního rozvoje.

Povšimněme si nyní konkrétního obsahu sborníku. Jsou v něm zařazeny tyto stati:

- V. R. Polozov: *Likvidace odcizení práce – ekonomická základna rozvoje osobnosti pracovníka socialistického podniku*
 S. A. Drobyšev: *Pojem „Nový socialistický podnik“ – základ výzkumu formování výrobního kolektivu*
 Ju. V. Gribovskij: *Efektivnost plánovitých změn sociální struktury pracovníků průmyslových podniků*
 V. F. Bogačev, A. I. Rachmanov: *Kvalifikační struktura pracujících průmyslového podniku jako objektu řízení*
 I. G. Goroděckaja: *O hodnocení sociální a ekonomické efektivnosti zlepšování podmínek práce*
 M. I. Polozova: *Sociálně ekonomické problémy řízení mobility pracovníků v podniku*
 V. T. Rjazanov: *Sociálně ekonomické problémy zdokonalování rozdělení podle práce*
 I. K. Strelkovskij, N. P. Firsova: *Problémy efektivního využívání prostředků sociálních fondů podniků*
 Ju. I. Cimljakov, I. K. Strelkovskij: *Sociálně ekonomické funkce pobídkových fondů a problémy efektivnosti jejich využívání*
 A. V. Necenko: *Režim práce zaměstnaných žen a organizace práce v podnicích odvětví služeb*
 Zabývat se rozbořem jednotlivých statí nemůže být úkolem stručné recenze. Možno pouze souhrnně konstatovat, že autoři se zabývají řadou problémů, které jsou i v současné praxi realizace komplexních programů

sociální péče v našich podnicích velmi aktuální.

Jistě ne náhodou se v řadě statí objevuje pojem „kolektiv pracovníků“. Plánovat sociální rozvoj kolektivu pracovníků znamená v prvé řadě upřesnit sám výchozí pojem, a tedy vyjasnit, jakého okruhu pracovníků se plán bude týkat: Například zda kolektivu dílny, celého podniku či ještě širší výrobně hospodářské jednotky, zda lze pojem kolektiv použít pro jakkoli početný sociální celek, na základě jakých objektivních znaků lze posuzovat integraci pracovního kolektivu, které faktory mají stabilizační a které destabilizační funkce atd. Velmi zajímavé myšlenky v tomto směru se objevují ve stati s. Drobyševa. Tento autor ukazuje, že formování sociální organizace podniku (kolektivu) probíhá zároveň s formováním technicko-ekonomického systému podniku. Formuluje názor, že v procesu ekonomického osvojování výroby teprve dosažení plánovaných ekonomických ukazatelů podniku svědčí o tom, že se již vytvořil výrobní kolektiv, který je s to realizovat výrobu v plném objemu a na úrovni společensky nutné práce. Poukazuje dále na to, že se dosud v teorii věnuje nedostatečná pozornost formování kolektivu, přestože tento úkol výslovně formuloval s. Kosygin (Kommunist 1972, č. 17, s. 24, 25). Drobyšev navrhuje aplikovat první oddíl plánu sociálního rozvoje v nových podnicích na „plán sociální organizace kolektivu“.

Významným přínosem sborníku je také zveřejnění celé řady výsledků výzkumů, které Ústav realizoval v minulých letech a které teoreticky i metodologicky vyhodnocuje. Tak například výzkum v Novgorodském závodě Leninského komsomolu se zabýval i racionalizačskou aktivitou pracujících a její vazbou na kvalifikaci pracovníků; výsledky jsou patrný z tabulky.

Ukazují nejen známou závislost vyšší racionalizační a vynálezecké aktivity na výši kvalifikovaných dělníků, ale zároveň i živelný rozvoj těchto činností ve zkoumaném závodě, a tedy velmi různorodé výsledky v jednotlivých letech. Sociální řízení by i v této oblasti přispělo k systematickému vytváření podmínek, a tedy i cílevědomému růstu těchto aktivit, jejichž význam pro plnění základního hesla hospodářské politiky strany „efektivnost – kvalita“, vytyčeného na XXV. sjezdu KSSS, je zřejmý.

Racionalizační a vynálezecká aktivita pracujících

Kvalifikační profesionální skupiny	% racionalizátorů					
	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Vysoce kvalifikovaná práce	33,0	17,5	14,5	9,5	5,9	25,3
Kvalifikovaná práce	56,0	67,2	50,0	50,0	79,2	63,1
Níže kvalifikovaná práce	10,7	15,3	15,3	26,4	14,9	11,6

Přínosné jsou také úvahy o sociální efektivitě zlepšování pracovních podmínek, což obvykle nelze ihned měřit ekonomickými ukazateli. Tak například odstranění hluku, optimalizace světelného režimu, ozelenění ploch kolem podnikových budov – taková opatření se obvykle projevují spíše určitými náklady než okamžitými ekonomickými výsledky. Mají ovšem vysoký sociální efekt, například prodloužení pracovní aktivity lidí, upevnění stabilizace kádru, snížení únavy celých profesijních skupin apod., a zprostředkovaně pak i efekt ekonomický.

Sborník přináší řadu věcných informací i teoreticky a metodologicky cenných přístupů a vyvolá jistě zájem našich společenskovědních pracovníků i hospodářských vedoucích.

Jaroslav Kohout

M. Katriak: Metódy a techniky sociologického výskumu

Bratislava, Veda 1975.

Nakladatelství Slovenské akademie věd vydalo práci, která je věnována problematice sociologického zkoumání. Potřeba kvalitních prací v této oblasti je stále velká. V Katriakově práci se našim čtenářům dostává do rukou bezesporu zajímavá a užitečná kniha. Slovenský sociolog v této knize shrnuje své bohaté výzkumnické zkušenosti, obohacuje a prohlubuje své dřívější práce o nové pohledy na předmět sociologických výzkumů, precizuje klasifikaci metod a technik a uvádí řadu podnětných úvah o metodologických východiskách marxistického sociologického zkoumání.

Práce má logickou strukturu, problematika je řešena v návaznosti na základní kroky výzkumného procesu. Je rozdělena do šesti základních kapitol.

Prvá kapitola se zabývá *pojmem sociologického výskumu a jeho společenského významu*. Autor vychází z růstu významu vědeckého poznání všech sfér života společnosti. Výzkum definuje „... jako značně složitou záměrnou a ve své podstatě analyticko-syntetickou, z praxe vycházející a k ní se vracející poznávací činnost“, kterou je možno rozčlenit do čtyř základních fází: 1. formulování vědeckého problému; 2. získávání faktů; 3. zpracování výzkumného materiálu; 4. praktické vyzkoušení závěrů vědeckého výzkumu. Právě poslední fázi pokládám za významnou a pro oblast sociologického zkoumání dosud málo rozpracovanou.

Specifiku sociologického výskumu vidí autor především v *pojetí předmětu* výskumu. Společenské jevy, které jsou předmětem zájmu sociologického výskumu, chápe komplexně v jejich organické celistvosti, tj. ve všestranných souvislostech, ve vývoji a fungování (s. 26). Takovéto pojetí společenských jevů je zřejmě správné, neboť důsledně respektuje dialektickomaterialistický charakter sociálních procesů. Za diskusní ovšem v této souvislosti pokládám možnosti sociologického výskumu

z hlediska respektování přístupů dalších společenských věd, jak je autor, právě vzhledem ke komplexnosti sociálních jevů, vyžaduje. Respektování těchto požadavků implikuje koncepci výzkumu na vysoké úrovni abstrakce, neboť jediné na této úrovni je možno zahrnout komplexnost výzkumného postupu. Soudě podle interpretace jednotlivých výzkumných kroků a výkladu metod a technik v dalších částech knihy jde však autorovi spíše o empirický sociologický výzkum, který si ovšem zdaleka nemůže klást tak náročné požadavky na respektování komplexního (rozuměj zobecňujícího) přístupu dalších společenských věd) výzkumu. Fakt, že sociologie usiluje o poznání společenských jevů v komplexní podobě, je podle mého soudu základem určujícím znakem této vědy jako celku a je především realizován v nejobecnější rovině jejich poznávacích činností.

Druhá kapitola rozebírá *teoretická východiska ve vztahu k předmětu sociologického výskumu*. Především se zde správně kritizují idealistické koncepte pojetí sociální skutečnosti. Materialistická východiska přístupu k poznání sociálních procesů jsou obsažena hlavně v teoretických poznatcích a metodologických principech historického materialismu. Katriak správně dokazuje, že historický materialismus je nejen nejobecnější sociologickou teorií, ale také základní metodologickou bází sociologických výzkumů. Za zajímavou a podnětnou pokládám zejména tu část této kapitoly, která se věnuje podrobnějšímu výkladu předmětu sociologického výskumu. Předmětem tohoto druhu zkoumání jsou podle autora sociogenní procesy, „... neboli seskupování či sdružování, spolčování se lidí do menších či větších seskupení, utváření relativně samostatných společenských útvarů, celků“ (s. 53). Sociogenní procesy probíhají ve vzájemné souvislosti, existují těsné vztahy mezi skupinami, útvary, jednotlivci, vztahy mezi ekonomickými, kulturními a dalšími hodnotami. Autor zde správně podtrhuje, že základní hybnou silou sociogenních procesů jsou především ekonomické momenty, spočívající na výrobní, distribuční a další činnosti lidí. Je možno říci, že právě tímto vymezením předmětu výskumu vymezuje Katriak výstižně i předmět sociologie jako vědy, která zkoumá zákony společenského pohybu. V další části pak autor vyjmenovává základní složky sociogenních procesů, uvádí jejich charakteristiku a z ní plynoucí nároky na sociologické zkoumání.

Třetí kapitola přechází k problematice procesu sociologického poznávání. V paragrafu *Způsoby elementárního poznání sociální skutečnosti* je rozebírána velmi důležitá otázka charakteru sociálních faktů, pojetých jako základní stavební elementy poznávacích procesů. Katriak zde správně ukazuje na jejich složitost ve smyslu jejich podmíněnosti nejen smyslovým, ale i racionálním stupněm poznání. Výrazně to vyniká zejména při výkladu fungování tzv. prvotních hypotéz (Filkorn). Katriak názorně ukazuje, jak se právě tyto